

DINAMIČNOST U STABILNOSTI: RELIGIOZNOST U HRVATSKOJ 1999. i 2008. GODINE

Gordan ČRPIĆ

Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve
Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb

Siniša ZRINŠČAK

Pravni fakultet, Zagreb

UDK: [316:2]:234.2(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 16. 12. 2009.

Rad se temelji na rezultatima istraživanja Europskog istraživanja vrijednosti (*European Values Study*) provedenoga u Hrvatskoj 2008. godine na uzorku od 1525 ispitanika, punoljetnih građana Republike Hrvatske. Uspoređeno je stanje religioznosti u Hrvatskoj s obzirom na 1999. godinu, kad je na istoj populaciji, istim upitnikom, provedeno prvo istraživanje. Istraživane su osnovne dimenzije religioznosti. Zanimalo nas je postoje li značajni pomaci u dinamici religioznoga života u Hrvatskoj te u kojem smjeru oni idu. Dobiveni rezultati upućuju na to da je religioznost u Hrvatskoj i dalje visoka i stabilna, premda su vidljive i neke značajne promjene. Na pojedinim indikatorima bilježimo blagi pad religioznosti, posebice s obzirom na konfesionalnu identifikaciju, pohađanje vjerskih obreda te javnu ulogu Crkve, gdje se bilježi značajan pad povjerenja u Crkvu, napose u njezinu sposobnost da adekvatno odgovori na moralna, duhovna, obiteljska i socijalna pitanja. S druge strane, mnogi su indikatori stabilni, pa u europskom kontekstu Hrvatska i dalje pripada religioznijim zemljama. Važan rezultat istraživanja jest uvid u dinamiku promjena u strukturi religioznosti. Tako je registrirano povećanje udjela mlađih i smanjenje udjela starijih među religioznima, kao i povećanje udjela muškaraca i smanjenje udjela žena.

Ključne riječi: europsko istraživanje vrijednosti, konfesionalna identifikacija, religioznost, vjerovanje, alternativno vjerovanje, javna uloga Crkve, Hrvatska

Gordan Črpić, Centar za promicanje socijalnog nauka
Crkve Hrvatske biskupske konferencije, Kaptol 22,
10 000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: gordan.crpic@zg.t-com.hr

UVOD

Ovaj se rad temelji na podacima Europskog istraživanja vrijednosti (EIV), provedenoga u Hrvatskoj 1999. i 2008. godine. Riječ je o opsežnom kvantitativnom istraživanju koje nastoji mjeriti vrijednosne stavove i orijentacije na raznim područjima ljudskih odnosa i ljudskoga djelovanja. S obzirom na to da je religiji posvećeno dosta prostora unutar samog istraživanja, dostupni nam podaci daju mogućnost da detektiramo religijske promjene u 2000-ima. Dakako, ova pogodnost ima i neke nedostatke – religioznost se istražuje na temelju uobičajenih, ali i donekle reducirajućih, varijabli, kao što su identifikacija s vjerskom zajednicom, učestalost pohađanja vjerskih obreda, vjerovanje u Boga ili neke druge vjerske istine i sl.

Glavna komparativna usmjerenost ovog rada diktira i njegovu strukturu i njegovu izvedbu. Osnovni je cilj rada usporediti sociološke indikatore religioznosti 1999. i 2008. godine, odnosno ustanoviti moguće promjene. Stoga će se obradba rezultata istraživanja ograničiti na testiranje značajnosti razlika u osnovnim pokazateljima religioznosti u spomenuta dva istraživanja. U analizi ćemo se služiti i osnovnim sociodemografskim varijablama. Drugi je cilj rada interpretirati rezultate, neovisno o tome jesu li uočene promjene ili nisu. Osnovno je pitanje u kojem se smjeru kreću indikatori religioznosti. Općenito, četiri su temeljne mogućnosti u igri: porast religioznosti, pad religioznosti, stabilnost religijske situacije te miješani scenarij, unutar kojega dolazi do različitih kretanja pojedinih indikatora. Dobivene rezultate nastojat ćemo interpretirati iz perspektive drugih komparativnih istraživanja te dijelom suvremenih teorijskih orijentacija unutar sociologije religije.

Struktura je rada ovakva: nakon ocrtavanja teorijsko-hipotetskog okvira te kratkih napomena o metodologiji EIV-a, slijedi predočavanje rezultata istraživanja prema temeljnim sociološkim dimenzijama religioznosti: konfesionalna identifikacija, religioznost, crkvena participacija, religijsko vjerovanje, alternativno vjerovanje te javna uloga Crkve. Nakon toga kratko podastiremo podatke iz drugih istraživanja religioznosti u Hrvatskoj, a koji pružaju okvir analize ovdje dobivenih podataka. Zaključak zbraja rezultate i naznačuje moguće odgovore na pitanje o kretanju religioznosti u Hrvatskoj.

TEORIJSKO-HIPOTETIČKI OKVIR: RELIGIOZNOST U POSTKOMUNISTIČKO-TRANZICIJSKOM KONTEKSTU

S obzirom na to da je osnovni cilj ovoga rada usporedba podataka religioznosti iz 1999. i 2008. godine, ponajprije polazimo od analize religioznosti provedene na temelju istoga istraživanja 1999. godine, a prezentirane u radu Črpić, Zrinščak (2005.).¹ U tom su radu autori formulirali šest hipoteza:

1. Hrvatska je, u usporedbi s drugima, zemlja s visokom razinom religioznosti.
2. U Hrvatskoj je, slično kao i u drugim tradicionalno katoličkim zemljama, stupanj sekularizacije niži nego u nizu zemalja s dominantno protestantskom kulturom ili u zemljama s velikim utjecajem komunističkoga nasljeđa.
3. Slično drugim postkomunističkim zemljama, na religiozni identitet hrvatskih građana utječe proturječnost tranzicijskih procesa.
4. Visoka razina religioznosti nije konzistentna u svim svojim dimenzijama, a to osobito dolazi do izražaja na području utjecaja na moralne stavove i ponašanje te u pogledu eklektičke kombinacije raznih religijskih tradicija.
5. U strukturi hrvatske religioznosti uočava se stanovita tenzija između njezine dvije dominantne javne uloge:
 - a) razumijevanje religije kao simboličko-identitetskog okvira većine stanovništva, neovisno o stupnju religijske identifikacije i crkvene participacije i
 - b) snažna povijesna povezanost nacionalnog i vjerskog, a što se prepoznaje i kao veza između religijskog opredjeljenja i političkih orijentacija.
6. Dominantni sociodemografski profil vjernika iz razdoblja komunizma (neobrazovaniji, na nižoj društvenoj ljestvici, a potom žene i stariji) doživio je velike promjene s obzirom na trend revitalizacije religije u 1990-ima i novoga društvenog odnosa spram religije.

Tada provedena analiza pokazala je da su hipoteze potvrđene, osim u dvije točke. Hipoteza 3 na temelju dostupnih podataka nije mogla biti ni potvrđena ni odbačena, a hipoteza 6 odbačena je, premda jesu primijećene male promjene sociodemografskoga profila vjernika. Naime, dob se više (u odnosu na komunističko razdoblje) nije pokazivala pouzdanim prediktorom (niže) religioznosti, a velika proširenost religioznosti zamijećena je i među obrazovanijima, premda su i dalje obrazovaniji statistički značajnije bili povezani s nižim stupnjem religioznosti.

Iz perspektive istraživanja provedenoga devet godina kasnije i mogućnosti ovoga članka, zanimljivo je ponovno propitati temeljne tada postavljene hipoteze, a koje se mogu sažeto preoblikovati ovako:

1. Je li Hrvatska i dalje zemlja visoke razine religioznosti, odnosno nižega stupnja sekularizacije? Točka procjene ovdje, dakle, neće biti usporedba s drugim zemljama nego s onom iz 1999. godine.

2. Je li visoka razina religioznosti i dalje (ne)konzistentna u nizu dimenzija?

3. Je li i dalje prisutna dominantna javna uloga religije kao simboličko-identitetskog okvira većine stanovništva?

4. Opstaje li sociodemografski profil vjernika zatečen 1999. godine?

Postavljene hipoteze, međutim, ne temelje se samo ni isključivo na analizi provedenoj 1999. godine nego one reflektiraju šire pitanje o društveno-religijskim promjenama u Europi, a posebno u postkomunističkim zemljama.

Bez redukcionističkih namjera (pa i mogućih posljedica) mnogi se radovi o religioznosti u postkomunističkim zemljama mogu podijeliti u dvije skupine.² Prva, dominantna 1990-ih i na početku 2000-ih, u znaku je dviju temeljnih odrednica. Prva govori, ne negirajući razlike među pojedinim zemljama, o generalno povećanoj religioznosti u postkomunizmu, a osobito novooblikovanoj javnoj ulozi (tradicionalnih, dominantnih) vjerskih zajednica. Usporedno s ovom odrednicom pratimo i kritičko propitkivanje nove uloge religije. Povećana religioznost i osobito istaknuta javna uloga religije izaziva niz društvenih sukoba, kao i pitanje prilagodbe na demokratske, pluralističke društvene okolnosti. Kako regulirati položaj novih, netradicionalnih vjerskih zajednica, kako oblikovati odnos Crkve i države, je li vjeronauku mjesto u javnim školama, mijesha li se i na koji način Crkva u političko-državne odnose – samo su neka od nerazriješenih pitanja. Premda tinjajuće i u prvom razdoblju, u drugom je pitanje jasno preoblikovano i ono sada glasi: jesu li, nakon razdoblja tranzicijskih izvanrednih društvenih okolnosti, i u istočnom dijelu Europe sada na djelu slični sekularizacijsko-modernizacijski procesi, kao što su većinom u zapadnom dijelu Europe? Vidimo li, pošto je re-vitalizacija dosegla vrhunac, stabilizaciju, odnosno početak obrnute težnje? Ili, kako je to nedavno formulirao G. Pickel, je li sekularizacija europska sudbina, koja prije ili kasnije neminovno zahvaća i postkomunističku Europu (Pickel, 2009.)? Njegov je odgovor dvoznačan. Jest, ali riječ je o kontekstualnoj teoriji sekularizacije, koja mora voditi računa o nizu dodatnih čimbenika – onih kulturoloških i političkih povezanih sa specifičnom situacijom u pojedinim zemljama. Ovdje je posebno riječ o ulozi religije u izgradnji kolektivnog identiteta i utjecaju konfesionalnih tradicija (društveno-religijski procesi razlikuju se u dominantno katoličkim zemljama prema tradicionalno protestantskima ili pravoslavnima).

Usprkos dvoznačnosti, Pickelov je okvir naglašeno sekularizacijski.³ On, neovisno o namjerama, ima prizvuk "teorije iznimaka".⁴ Sekularizacija jest dominantan smjer, poglavito na Zapadu, ali sve više i na Istoku, a posebnost vidimo u nizu

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 1-2 (105-106),
STR. 3-27

ČRPIĆ, G., ZRINŠČAK, S.:
DINAMIČNOST...

zemalja, koje analitički valja priznati. Kako tu posebnost artikulirati/inkorporirati na teorijskoj razini, nije posve jasno. Kontekstualna teorija sekularizacije jest jedan od načina. Ona je na tragu Bruceove ideje o dominantnosti sekularizacije, uz koju, međutim, postoje važne kontra-tendencije, one gdje religija igra važnu ulogu u "kulturnoj obrani" i "kulturnoj tranziciji" (Bruce, 2002., 30-36). Za hrvatski slučaj posebno je aktualan primjer "kulturne obrane", a Bruce u ovom slučaju navodi kao primjere neke europske zemlje, među njima i Hrvatsku. Religija je u ovim slučajevima važno sredstvo artikulacije posebnog identiteta (Marinović Jerolimov, Zrinščak, 2006.).

Postoje, međutim, i drugi pristupi koji također mogu biti primjereni za analizu hrvatske religioznosti. Njih je mnogo i teško ih je svrstati pod zajednički nazivnik. Ako bi se zajednički nazivnik mogao naći, onda bi to bilo upravo odbacivanje teorijskih postavki koje visoku ili povećanu religioznost vide kao više ili manje lako objašnjavajuću iznimku. Ili, riječ je o pristupu koji razmatra promijenjenu, ali konstantnu, ulogu religije u društvu, i to i iz perspektive religije kao društvene i kulturološke konstrukcije promjenjiva značenja (Beckford, 2003.), i specifične potrebe za religijom u postmodernom društvu (Hervieu-Léger, 2000.) i analize preobrazbe tradicionalne religioznosti u specifične spiritualne oblike (Heelas, Woodhead, 2005.) itd. Uglavnom ovaj pristup pronalazi heurističko polje istraživanja s onu stranu sekularizacijsko-revitalizacijske rasprave (Zrinščak, 2008.). Ipak, ma kako ovi teorijski uvidi bili vrlo relevantni, priroda komparativnih istraživanja načelno je teško spojiva s njihovim više kvalitativnim pristupima analizi religijskih promjena. Stoga ćemo se u ovom radu ograničiti na analizu tendencijskih promjena u hrvatskoj religioznosti, uz napomenu da nije odviše upitno na temelju isključivo kvantitativnih podataka u ipak kratkom razdoblju donositi čvrste sudove o mogućim sekularizacijskim tendencijama u hrvatskom društvu.

NAPOMENE O METODOLOGIJI EIV-a

Prikupljanje podataka za ovo istraživanje provedeno je prema smjernicama Metodologijske grupe međunarodnoga projekta EIV-a (*European Values Study*). Cilj metodologijskih smjernica bio je uskladiti metodologiju istraživanja u zemljama uključenim u projekt i istodobno održati što višu znanstvenu razinu empirijskoga prikupljanja podataka.

Ciljana populacija istraživanja jesu sve osobe od 18 godina ili starije sa stalnim prebivalištem u Republici Hrvatskoj. Pri uzorkovanju je upotrijebljen troetapni uzorak. Kao primarne statističke jedinice u uzorkovanju bila su naselja definirana prema Popisu stanovništva iz 2001. Izabrano je 130 lokacija

anketiranja. Odabir se vodio metodom kumulativnih veličina s implicitnom stratifikacijom po županijama, općinama-grafovima i veličini naselja. U drugoj etapi uzorkovanja odabrane su stambene jedinice metodom *random-walk*, i to 20 stambenih jedinica po lokaciji anketiranja. U trećoj etapi birani su ispitanici među ukućanima izabrane stambene jedinice po metodi zadnjeg rođendana.

U uzorkovanju je izabrano 2600 stambenih jedinica i 2600 ispitanika. Ispitanici koji su odbili sudjelovati u anketnom istraživanju ili ih iz drugih razloga nije bilo moguće uključiti u istraživanje nisu supstituirani zamjenscima. Ako je na nekoj od lokacija odaziv pao na manje od 20 posto, provedeno je novo uzorkovanje druge i treće etape i ponovljena je procedura anketiranja. Uz odaziv od 60,11 posto, u uzorku je na kraju bilo 1525 ispitanika.

Rezultati istraživanja uteženi su (ponderirani) s obzirom na dizajn uzorka, s obzirom na neodaziv i nakon toga je uzorak poststratifikacijski kalibriran po spolu, dobi i obrazovanju prema podacima Popisa stanovništva iz 2001.

RELIGIJSKI PROFIL HRVATSKE

U nastavku rada religijski profil Hrvatske izlaže se grupiranjem ključnih indikatora religioznosti u pojedine dimenzije religioznosti, a prema modelu analize EIV-a primijenjenoga u nizu europskih zemalja (Hornsby-Smith, Whelan, 1994.; Halman, Vloet, 1994.; Arts i sur., 2003.) i u Hrvatskoj u već spomenutom radu (Črpić, Zrinščak, 2005.). U radu smo ispitali postojanje statističke značajnosti razlika u dvije promatrane točke istraživanja, 1999. i 2008. godine, te dinamiku variranja rezultata unutar same pojedine promatrane varijable, bez obzira na godinu istraživanja. To nam omogućuje da dobijemo opći uvid u moguće promjene religioznosti u promatranom razdoblju i uvid u faktore stabilnosti, odnosno promjena u religioznosti.

Konfesionalna identifikacija

Identifikacija s vjerskom zajednicom dosta je proširena, jer se pripadnikom neke vjerske zajednice u Hrvatskoj smatra 84,3% građana. Pritom 15,7% izjavljuje da se ne smatra pripadnikom ni jedne vjerske zajednice. Usprkos relativnom visokom udjelu konfesionalno identificiranih, gledano iz komparativne europske perspektive, valja zabilježiti pad broja konfesionalno identificiranih u odnosu na 1999. godinu. Statistički je značajan pad katoličke konfesionalne pripadnosti (za 6%) i porast onih koji izjavljuju da su druge vjeroispovijedi, odnosno da nisu vjernici.

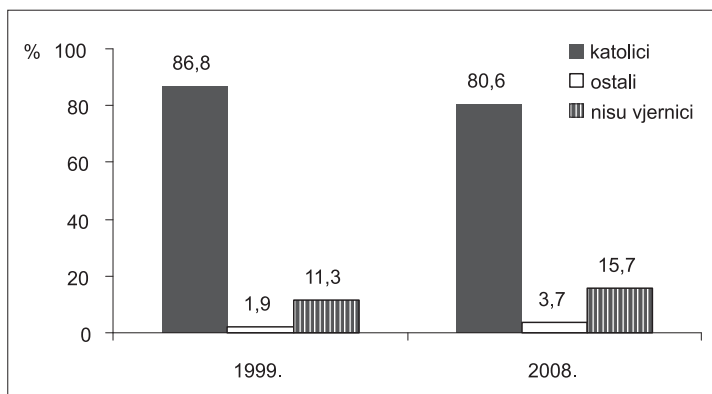
Posebno su zanimljivi sociodemografski aspekti ove promjene. Naime, značajno je pao postotak onih koji se izjašnjava

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 1-2 (105-106),
STR. 3-27

ČRPIĆ, G., ZRINŠČAK, S.:
DINAMIČNOST...

➔ GRAFIKON 1
Kojoj vjerskoj zajednici
pripadate?

vaju kao katolici u generacijama rođenima do 1945. godine (sa 89% na 77%), kao i postotak rođenih u generaciji između 1946. i 1975. godine (sa 87% na 81% katolika), dok je postotak deklariranih katolika u generacijama rođenima nakon 1976. godine ostao stabilan (odnosno povećao se sa 82% na 83%). Razlika s obzirom na dob unutar pojedinog istraživanja ostala je na razini značajnosti $p < 0,05$.⁵

($\chi^2 = 17,954$; $df = 2$; $p < 0,01$)

U pogledu postignutoga stupnja obrazovanja razlika u dva istraživanja također je ostala značajna.⁶ Kao katolici više se izjašnjavaju ispitanici sa završenom osnovnom školom nego ispitanici s fakultetskom naobrazbom, ali u istraživanju iz 2008. godine očit je značajan pad upravo u populaciji ispitanika koji su završili samo osnovnu školu ili imaju neko obrazovanje do pune osnovne škole. Tako se 1999. godine 93% ispitanika sa zaključno dovršenom osnovnom školom izjasnilo katolicima, a 2008. godine njih 85%. Katolicima se 1999. godine izjasnilo 83% ispitanika sa KV-VKV obrazovanjem, a 2008. godine 79%, onih sa završenom četverogodišnjom srednjom školom 85%, a 2008. godine 79%. I konačno, prije 10 godina imali smo 78% Hrvata s visokom ili višom školom koji se izjašnjavaju kao katolici, a danas ih je 73%.

Religioznost

Indikatori religioznosti u užem smislu riječi (kao što su religijska samoidentifikacija, zainteresiranost za sveto, slike o Bogu i slično) uobičajeno se smatraju pouzdanijim indikatorom religioznosti, jer bi oni trebali otkrivati osobniji odnos s religijom, za razliku od konfesionalne identifikacije ili prisustvovanja vjerskim obredima, koji mogu biti u nešto većoj mjeri društveno određeni.

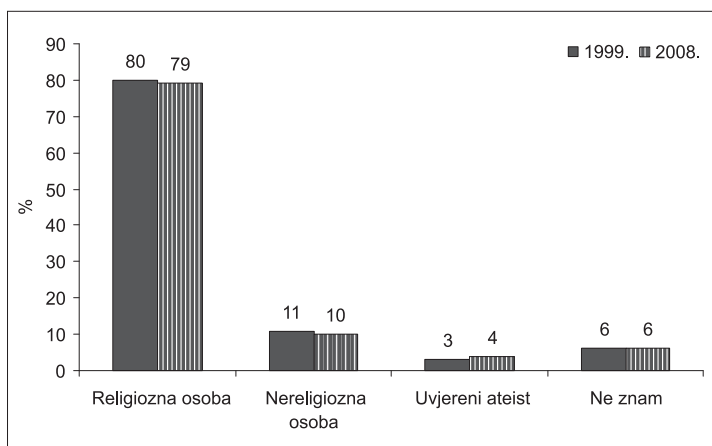
Dobiveni rezultati pokazuju da usprkos relativnom padu konfesionalne identifikacije religijska samoidentifikacija u pro-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
 GOD. 19 (2010),
 BR. 1-2 (105-106),
 STR. 3-27

ČRPIĆ, G., ZRINŠČAK, S.:
 DINAMIČNOST...

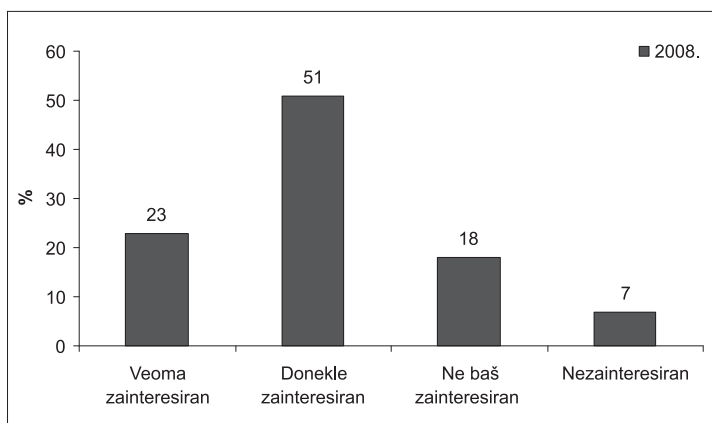
vedena dva mjerenja ostaje stabilna, a što dijelom vodi većoj konzistentnosti, tj. smanjenoj razlici između vrijednosti ovih dvaju indikatora. U oba istraživanja žene su češće religioznije od muškaraca, međutim razlika se među njima smanjila. U istraživanju iz 1999. godine 87% žena i 72% muškaraca izjavljivalo je da se smatraju religioznom osobama, a u istraživanju iz 2008. godine 84% žena i 74% muškaraca. Razlika između muškaraca i žena smanjila se, dakle, sa 15% na 10%, iako i dalje ostaje značajna.⁷ S obzirom na obrazovanje, slabijeobrazovani češće nego oni obrazovaniji izjavljuju da se smatraju religioznima u oba istraživanja.⁸ S obzirom na godište rođenja, valja uočiti porast religioznosti kod generacija rođenih nakon 1976. godine te pad religioznosti kod generacija rođenih prije 1945. godine. Srednja generacija ostala je u ovom smislu stabilna.⁹

GRAFIKON 2
 Religijska samo-identifikacija

($\chi^2 = 3,337$; $df = 3$; $p > 0,05$)

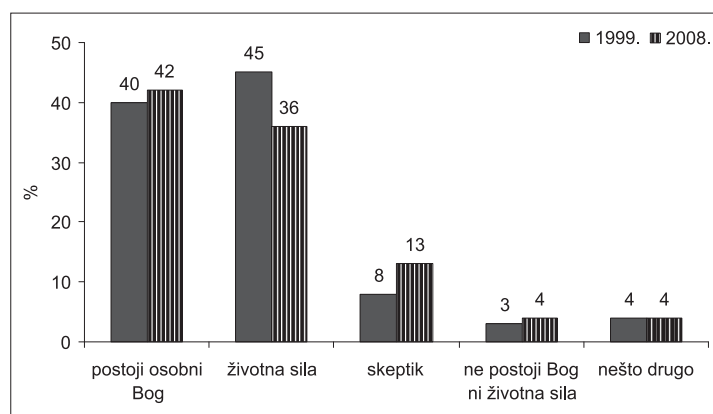
GRAFIKON 3
 Zainteresiranost za sveto ili nadnaravno

Pitanje o zainteresiranosti za sveto ili nadnaravno nije bilo postavljeno u upitniku 1999. godine, ali je riječ o pitanju bitno komplementarnome religijskoj samoidentifikaciji. Prema

GRAFIKON 4
Slike o Bogu

distribuciji odgovora, zainteresiranost za sveto prisutno je kod dvije trećine hrvatskih stanovnika. Ovdje je, međutim, važno napomenuti da zainteresiranost za sveto mogu pokazivati i oni koji nisu pripadnici neke vjerske zajednice, pa je u nekim zemljama s niskom razinom religioznosti broj zainteresiranih za sveto veći od broja pripadnika vjerskih zajednica. Tome u Hrvatskoj nije tako, jer je konfesionalna identifikacija vrlo proširena, premda ipak petina ateista izjavljuje da je zainteresirana za sveto ili nadnaravno.

($\chi^2=25,907$; $df= 4$; $p<0,01$)

Slike o Bogu također su važan indikator religioznosti i dinamike kretanja religioznosti u društvu. Prema prikazanom grafikonu može se vidjeti da se osnovna ideja Boga kao osobe nije značajno mijenjala: 40-42% Hrvata i dalje drži da im je najbliža slika Boga kao osobe. Značajno se smanjio postotak onih koji drže da je tu riječ o određenoj životnoj sili, a porastao je postotak onih koji se ne mogu odrediti prema transcendentnom, odnosno skeptika i agnostika. Postotak ateista ostaje stabilan, između 3 i 5%.

Žene češće izjavljuju da im je najbliža slika osobnoga Boga, premda se razlika između muškaraca i žena i ovdje bitno smanjila: 1999. godine to izjavljuje 46% žena i 34% muškaraca, a 2008. godine 44% žena i 41% muškaraca. Udio muškaraca i žena koji 2008. izjavljuju da im je najbliža slika Boga kao životne sile ili neke vrste duha izjednačio se (37% i 36%).

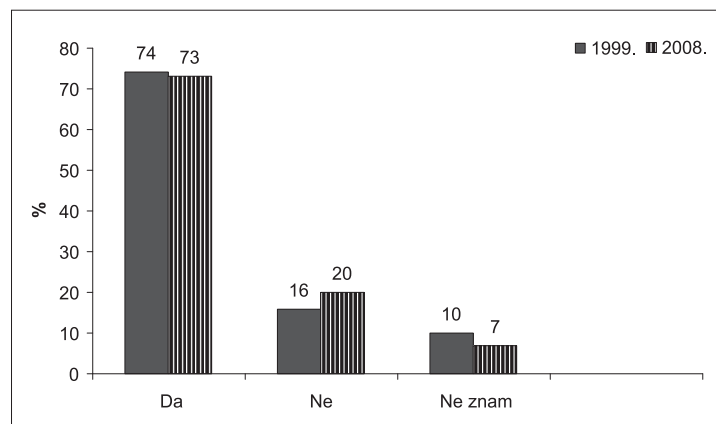
U provedena dva mjerenja vidljiva je, generalno, velika važnost Boga u životu hrvatskih građana. Više od trećine smatra da je Bog veoma važan u njihovu životu. Ako uzmemo u obzir gornju trećinu skale, dolazimo do rezultata da više od 50% ispitanika smatra kako je Bog važan u njihovu životu. Važno je istaknuti da ni ovdje nema statistički značajne razlike u odnosu na 1999. godinu, što upućuje možda na stabilnu religioznost, barem u dijelu ovdje analiziranih indikatora. Iako je

riječ o visokoj razini slaganja s ovom varijablom prema socio-demografskim obilježjima, ipak postoje određene razlike. Naime, Bog je važniji u životu žena, starijih i niže obrazovanih.¹⁰

➔ TABLICA 1
Važnost Boga u životu

Koliko je važan Bog u Vašem životu?	1999.	2008.
Potpuno nevažan	4,5	5,5
2	2,6	3,6
3	5,5	4,5
4	2,3	3,3
5	11,6	9,4
6	6,5	6,0
7	11,2	10,2
8	10,5	11,6
9	10,6	10,2
Veoma važan	32,9	34,0

➔ GRAFIKON 5
Smatrate li da vas
vjera tješi i ohrabruje?

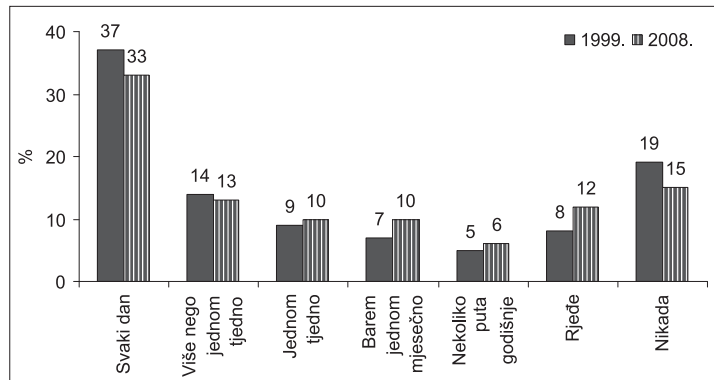
($\chi^2=9,880$; $df= 2$; $p<0,05$)

Na pitanje tješi li vas vjera i ohrabruje, više od 70% ispitanih izjavljuje potvrdno. U odnosu na ova dva mjerenja dobivena je statistički značajna, ali blaga, razlika: značajnost tek na razini 5%. Nešto je manje onih koji ne mogu zauzeti stav, što dijelom može upućivati na jasnije profiliranje vjerničke populacije i one druge.

Žene češće nego muškarci izjavljuju da ih vjera tješi i ohrabruje: 68% muškaraca i 79% žena 1999. godine misli da ih vjera tješi i ohrabruje, dok 2008. godine to misli 65% muškaraca i 81% žena.¹¹ S obzirom na dob, stariji, rođeni do 1945. godine, u oba mjerenja podjednako izjavljuju da ih vjera tješi i ohrabruje, a rast je primijećen kod mladih (1999. godine 66%; 2008. godine 71%).¹² Imajući na umu postignut stupanj naobrazbe, rezultati pokazuju da on nije bio značajan u mjerenju 1999. godine, no 2008. godine pojavila se razlika koju čine nižeobrazovani, oni koji su bez škole ili imaju najviše završenu

GRAFIKON 6
Molitva izvan
vjerskog obreda

osnovnu školu, koji sada u većoj mjeri nego osobe sa srednjom školom izjavljuju da ih vjera tješi i ohrabruje.¹³

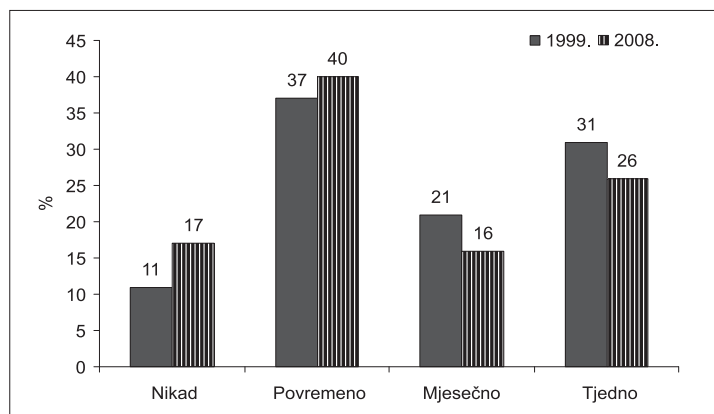
($\chi^2=27,516$; $df=3$; $p<0,01$)

Grafikon 6 pokazuje distribuciju odgovora na pitanje o molitvi izvan vjerskog obreda, kao posljednjega u ovom nizu indikatora religioznosti u užem smislu. Molitva izvan vjerskog obreda jedan je od najosobnijih religioznih činova te se smatra dobrim indikatorom osobne religioznosti. U 2008. godini 56% ispitanika moli redovito (jednom na tjedan i češće). Ipak, u proteklih 9 godina blago se smanjio broj redovitih molitelja, ali isto tako blago i broj onih koji ne mole nikada, dok se povećao broj onih koji molitvu prakticiraju ponekad.

Crkvena participacija

Crkvenu participaciju promatramo prije svega kao indikator sudjelovanja u vjerskim obredima. Vrijednost ovog indikatora uobičajeno je niža u odnosu na konfesionalne i religijske identifikacije. Tako je bilo i u Hrvatskoj 1999. godine, iako je s oko 50% onih koji vjerske obrede pohađaju najmanje jednom na mjesec ona bila među zemljama s vrlo visokom razinom participacije.

GRAFIKON 7
Pohađanje
vjerskih obreda

($\chi^2=31,456$; $df=3$; $p<0,01$)

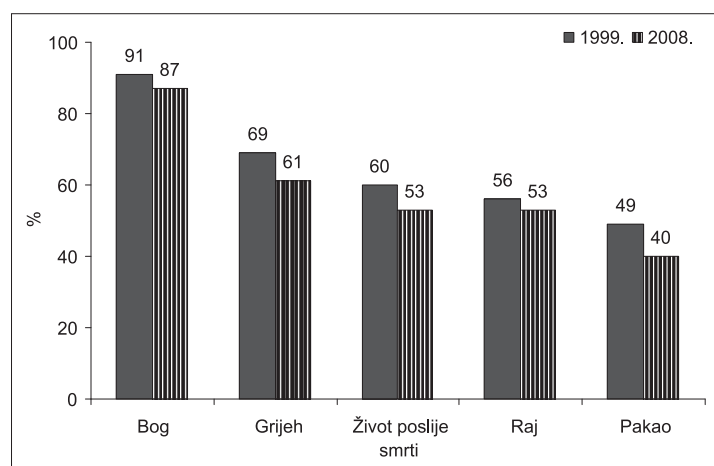
Godine 2008. u odnosu na 1999. zabilježen je pad crkvene participacije i porast onih koji nikada ne pohađaju vjerske obrede. Konkretno, za 10% smanjio se broj onih koji vjerske obrede pohađaju tjedno ili mjesečno, a za toliko se povećao broj onih koji u crkvu ne idu nikada ili samo povremeno.

S obzirom na spol povećao se broj muškaraca koji na vjerske obrede ne idu nikada, ali se smanjio i broj žena koje ih pohađaju tjedno.¹⁴ U pogledu obrazovanja u proteklih 9 godina pratimo stabilno odlaženje na vjerske obrede s obzirom na fakultetski obrazovan dio populacije i one koji su stekli KV-VKV kvalifikaciju, dok se značajno smanjila participacija građana sa srednjom školom i onih koji su završili samo osnovno obrazovanje. S druge strane, povećao se postotak onih koji nikada ne pohađaju vjerske obrede, i to u svim obrazovnim skupinama.¹⁵ Vidljiva je, dakle, i težnja svojevrsnog ujednačavanja unutar obrazovnih skupina. To, naravno, ne znači da nema statistički značajnih razlika koje čine srednjoškolski i fakultetski obrazovani građani. Fakultetski obrazovani građani najjasnije se opredjeljuju: oni koji su vjernici odlaze na mise redovito, oni koji nisu vjernici – ne idu nikada. U pogledu godišta rođenja¹⁶ rezultati su vrlo zanimljivi. Najveći pad redovitog odlaska na mise vidi se kod najstarije populacije, dok najmlađi ostaju najstabilniji. Istraživanje iz 2008. godine pokazuje da je najveći pad odlazaka na misu među rođenima između 1945. i 1975.¹⁷

Religijsko vjerovanje

Religijsko vjerovanje, kao jedna od ključnih dimenzija religioznosti, mjeri se vjerovanjem u temeljne vjerske istine.

GRAFIKON 8
Vjerujete li u Boga, u grijeh, u život poslije smrti, u raj, u pakao?

(Vjerovanje u Boga: $\chi^2=13,346$; $df=2$; $p<0,01$; Vjerovanje u grijeh: $\chi^2=16,530$; $df=2$; $p<0,01$; Vjerovanje u život poslije smrti: $\chi^2=10,110$; $df=2$; $p<0,01$; Vjerovanje u raj: $p>0,05$; Vjerovanje u pakao: $\chi^2=23,041$; $df=2$; $p<0,01$.)

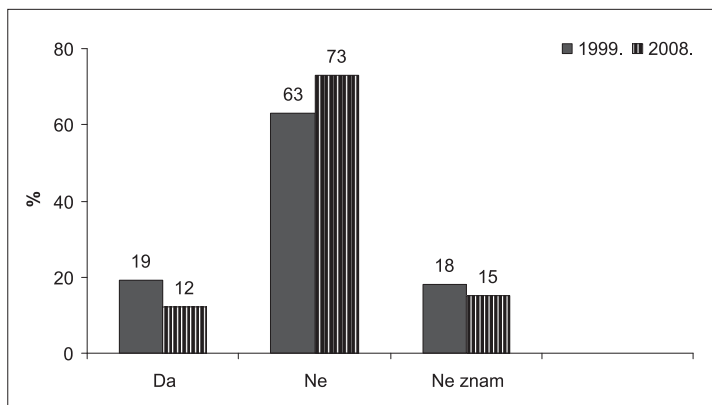
Vjerovanje je u Hrvatskoj vrlo proširena pojava – i 1999. i 2008. godine. Osobito je prošireno vjerovanje u Boga. Ipak, zamjećujemo lagan pad vjerovanja u sve postavljene tvrdnje koje propitkuju ovu dimenziju, osim u raj.

Ako pogledamo varijablu vjerovanje u Boga kao ključnu varijablu vjerovanja u odnosu na neke sociodemografske pokazatelje, možemo uočiti da se u istraživanju iz 2008. godine javlja statistički značajna razlika s obzirom na spol ispitanika: smanjio se postotak muškaraca koji izjavljuju da vjeruju u Boga, sa 90% na 84%, dok je ženski dio populacije i dalje relativno stabilan prema ovoj varijabli.¹⁸ Prema godištu rođenja i postignutom stupnju naobrazbe, razlike su statistički značajne na razini $p < 0,05$. Razlike se pojavljuju zbog rođenih u generaciji između 1946. i 1975. godine te onih koji su postigli srednjoškolsko obrazovanje, a koji relativno češće izjavljuju da ne vjeruju u Boga. Općenito, slabije obrazovani češće izjavljuju da vjeruju u Boga, a oni obrazovaniji rjeđe.¹⁹

Alternativno vjerovanje

Dosadašnja su istraživanja pokazala da alternativno vjerovanje može koegzistirati s tradicionalnim vjerovanjem, ali i da alternativno vjerovanje može dijelom nadomjestiti i pad tradicionalnoga vjerovanja u nizu europskih zemalja. Alternativno vjerovanje ovdje mjerimo pitanjima o vjerovanju u inkarnaciju, uporabi maskota, medaljona, talismana i sličnih predmeta, kao i pitanjem o načinima uspostave veze s božanskim.

➔ GRAFIKON 9
Vjerovanje u
reinkarnaciju

($\chi^2 = 29,575$; $df = 2$; $p < 0,01$)

Usporedba 1999. i 2008. pokazuje da je došlo do pada vjerovanja u reinkarnaciju te do povećanja broja onih koji ne vjeruju u ovaj religijski koncept. I tu se može govoriti o svojevrsnoj profilaciji vjernika na one koji ovaj koncept prihvaćaju i na one koji se s obzirom na njega jasnije distanciraju, iako valja naznačiti da pohađanje vjerskih obreda nije distingvirano

jući kriterij u ovome smislu. Štoviše, oni koji nikada ne po-
hađaju vjerske obrede i oni koji to čine redovito (jednom na
tjedan) prihvaćaju reinkarnaciju u 10% slučajeva.

Uzimajući u obzir sociodemografske varijable, 2008. go-
dine dobili smo značajnu razliku između muškaraca i žena u
prihvaćanju vjerovanja u reinkarnaciju, koje 1999. godine ni-
je bilo. Razlog tome je bitno veće smanjenje vjerovanja u re-
inkarnaciju kod muške populacije (sa 18% na 9%) nego kod
populacije žena (sa 20% na 15% u 2008. godini).²⁰ Ista težnja
vidi se i s obzirom na stupanj naobrazbe. Najveći pad vjero-
vanja u reinkarnaciju uočavamo kod ispitanika koji imaju sa-
mo osnovnu školu, sa 18% na 10%, dok kod ostalih kategori-
ja nije zabilježen tako velik pad vjerovanja u reinkarnaciju.
Vjerovanje u reinkarnaciju značajno je niže upravo kod mla-
đih ljudi, rođenih nakon 1976. godine: ono se smanjilo sa 34%
u 1999. godini na 16% u 2008. godini, što je mlađe generacije
dovelo bliže starijima. Vjerovanje u reinkarnaciju kod rođe-
nih između 1946. i 1975. godine smanjilo se sa 19% u 1999. go-
dini na 12% u 2008. godini, dok je kod rođenih do 1945. go-
dine palo sa 12% na 9% u 2008. godini. Razlika je još značaj-
na, ali sad na nižoj razini značajnosti.²¹

➔ TABLICA 2
Vjerovanje u moć
amajlije, talismana

Vjerujete li da vas maskota, medaljica/medaljon, talisman/amajlija ili sl. može zaštititi ili vam pomoći?	1999.	2008.
Sigurno ne	36,8	29,7
2	5,8	7,0
3	6,1	6,5
4	3,5	6,4
5	6,9	10,9
6	6,1	5,3
7	5,9	7,6
8	8,6	6,3
9	4,5	3,7
Sigurno da	10,6	12,6

Kod vjerovanja u maskotu, medaljon, talisman, t-testom
je utvrđeno da kod ovoga pitanja nema statistički značajnih ra-
zlika prema 1999. godini.²² Dakle, razina prihvaćanja ovoga
tipa religioznosti ostala je ista. Oko petine populacije u oba mje-
renja izjavljuje da vjeruje kako im medaljica, talisman, amaj-
lija mogu pomoći ili ih zaštititi, dok između 43% (2008.) i 49%
(1999.) izjavljuje kako ne vjeruje u ovakav tip pomoći, odno-
sno da ne vjeruje u ovaj tip religioznosti. S obzirom na socio-
demografska obilježja, ovo vjerovanje u oba mjerenja više
prihvaćaju žene²³ i slabijeobrazovani,²⁴ dok kod dobi nije do-
bivena statistički značajna razlika.

Kod ovoga posljednjeg indikatora alternativne religiozno-
sti pojavljuje se normalna distribucija. Petina građana slaže se

s tvrdnjom da ima vlastiti način uspostavljanja odnosa s božanskim, bez obreda, dok isti broj njih odbacuje ovu tvrdnju.

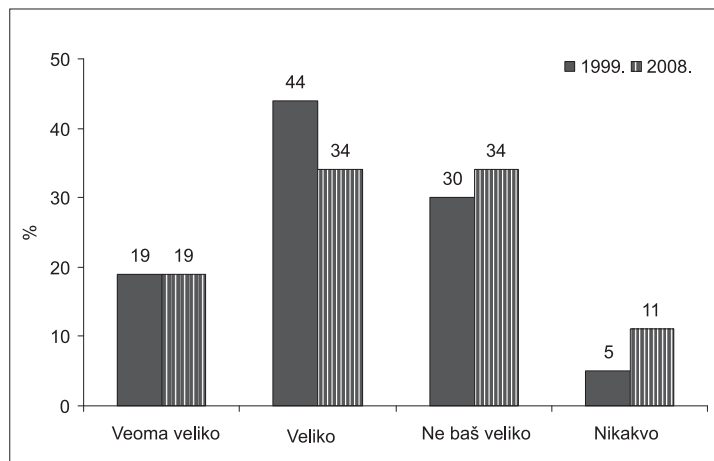
➔ **TABLICA 3**
Individualni pristup
božanskom bez
institucionalnoga
posredovanja

Imam vlastiti način za uspostavu veze s božanskim bez crkve ili vjerskih obreda.	1999.	2008.
Uopće se ne slažem	-	20,1
2	-	11,4
3	-	26,2
4	-	13,8
Potpuno se slažem	-	19,2
Ne znam	-	5,7
Nema odgovora	-	3,6

Javna uloga Crkve

Porast religioznosti u nizu postkomunističkih zemalja vidi se na razini individualne religioznosti, ali još više na razini javne uloge Crkve. I na globalnoj razini, javna uloga Crkve jedna je od dimenzija kretanja religioznosti koja se suprotstavlja jednoznačnom shvaćanju sekularizacije kao pada religioznosti na društvenoj, grupnoj i individualnoj razini (Casanova, 1994.). Dimenziju javne uloge Crkve ovdje mjerimo povjerenjem u Crkvu kao instituciju te mogućnošću da Crkva odgovara na neke ključne osobne i društvene potrebe.

➔ **GRAFIKON 10**
Koliko povjerenje
imate u Crkvu?

Usporedba rezultata iz 1999. i 2008. godine pokazuje da je došlo do pada povjerenja u Crkvu. To je trend koji prati, a kako pokazuju rezultati istog istraživanja koje ovdje ne analiziramo, eroziju povjerenja i u ostale institucije sustava u proteklih deset godina. Premda je Crkva i dalje ustanova od najvećega povjerenja, očito je da ona prati opći pad povjerenja, što svakako utječe na položaj Crkve u društvu i njezin mogući utjecaj na društvene promjene.

Žene imaju više povjerenja u Crkvu u oba mjerenja. Kod oba spola ostale su stabilne kategorije "veoma velikog povjerenja" u Crkvu, dok se kategorija onih koji su u mjerenju prije 9 godina imali "veliko" povjerenje smanjila, a povećale su se kategorije nepovjerenja kod oba spola.²⁵ Pad povjerenja i porast nepovjerenja osobito su zamjetni kod ispitanika sa srednjom i višom školom te fakultetom. Bolje obrazovani kritičniji su prema Crkvi, što pokazuju i statistički značajne razlike unutar samih istraživanja.²⁶ S obzirom na dob, najveći pad povjerenja u Crkvu vidi se kod srednje generacije, no općenito se može reći da starije generacije, rođene prije 1945. godine, imaju više povjerenja u Crkvu, dok mlađe imaju manje. Mlađe su generacije ujedno i bolje obrazovane, pa je i to jedan od mogućih razloga ovakva rezultata, jer je viša naobrazba povezana s većom kritičnosti prema Crkvi.²⁷

➔ TABLICA 4
Adekvatnost odgovora
Crkve na:

		1999.	2008.
moralne probleme i potrebe pojedinca	Da	51,7	38,2
	Ne	34,5	50,1
probleme obiteljskog života	Da	50,5	35,5
	Ne	35,5	51,5
duhovne potrebe ljudi	Da	78,6	69,1
	Ne	11,6	22,0
socijalne probleme u zemlji	Da	36,8	25,9
	Ne	46,8	60,8

(Moralni problemi: $\chi^2=61,137$; $df=2$; $p<0,01$; Obiteljski život: $\chi^2=67,905$; $df=2$; $p<0,01$; Duhovne potrebe: $\chi^2=44,626$; $df=2$; $p<0,01$; Socijalni problemi: $\chi^2=49,389$; $df=2$; $p<0,01$)

Vjerovanje da Crkva može pružiti odgovarajuće odgovore značajno je palo kod svih ovih pokazatelja, a što je očito povezano s općim padom povjerenja u Crkvu kao instituciju. S obzirom na spol, i dalje postoji razlika između žena i muškaraca, iako valja upozoriti na to da je ova razlika bitno smanjena, jer je pad povjerenja žena u adekvatnost odgovora koje daje Crkva na naznačena pitanja bio nešto veći nego kod muškaraca, pa je to rezultiralo smanjenjem razlike između žena i muškaraca. Obrazovaniji ispitanici i dalje su skeptičniji prema adekvatnosti odgovora Crkve s obzirom na postavljena pitanja. U pogledu godišta rođenja, mlađe su generacije općenito najkritičnije, iako se razlika među generacijama smanjuje.

KOMPARATIVNA ANALIZA EIV REZULTATA

Dosadašnje predstavljanje rezultata pokazalo je neke zanimljive i na prvi pogled ne baš jasne težnje. Očito jest da je došlo do nekih promjena u raznim dimenzijama religioznosti.

Prvo, neki ključni indikatori pokazuju niže vrijednosti nego 1999. godine. Ovdje je ponajprije riječ o konfesionalnoj identifikaciji, crkvenoj participaciji, vjerovanju u temeljne vjerske istine, ali i reinkarnaciju, te indikatorima javne uloge Crkve. Pad nije osobito velik, ali jest statistički značajan. Pad povjerenja u Crkvu nešto je veći, a osobito je veća kritičnost o tome u kojoj mjeri vjerske zajednice mogu primjereno odgovoriti na niz osobnih i društvenih problema.

Pad, ipak, nije jednoznačan, niti je prisutan u svim dimenzijama. Dimenzija religioznosti u užem smislu pokazuje se "najotpornijom" na promjene. To se osobito vidi kod religijske samoidentifikacije, slike o Bogu, važnosti Boga u životu, pa dijelom i tješiteljskih učinaka religije. Pad nekih indikatora religioznosti popraćen je, kao što je već navedeno, i padom alternativnih vjerovanja, što pridonosi slici jačanja tradicionalne religioznosti.

Vrlo su zanimljivi sociodemografski oblici navedenih promjena. Kod pojedinih indikatora (konfesionalna identifikacija, crkvena participacija, dijelom i vjerovanje) zamjetno je smanjenje razlike između muškaraca i žena. Žene su i dalje religioznije u svim dimenzijama, ali razlika se značajno smanjuje. Također, pad religioznosti nije zamjetan kod mlađih naraštaja, što je uobičajeno mjesto istraživanja religioznosti u europskim zemljama i jedan od nosećih stupova sekularizacijske interpretacije. Upravo suprotno, pad religioznosti zamjetniji je kod starijih generacija, preciznije: onih rođenih do 1945. godine, ali i onih rođenih između 1946. i 1975. Mlađi ispitanici jednako su religiozni 1999. i 2008. godine, štoviše, iskazuju danas manje vjerovanja u alternativnu religioznost.

Kako interpretirati ove podatke? S obzirom na iskazanu namjeru ovog rada (interpretacija rezultata iz perspektive komparativnih rezultata istraživanja religioznosti u Hrvatskoj), ovdje želimo ponajprije kratko prikazati neke rezultate drugih istraživanja, premda ne sve, koje smatramo relevantnima za ovu analizu: 1) *Aufbruch* (1997., N=1032); 2) *Vjera i moral u Hrvatskoj* (1998., N=1245); 3) *Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj* (2004., N=2220); 4) *Church and religion in an enlarged Europe* (2006., N=968).

Prema rezultatima istraživanja (koje navodimo kao "Aufbruch") iz 1997. godine, u Hrvatskoj je 84,2% konfesionalno opredijeljenih, od toga 82,8% katolika, tjedno na misu odlazi 25,1% građana, dnevno moli njih 30,1%, u Boga vjeruje 81%. Obrede prijelaza važnim smatra: krštenje 83,1% ispitanika, sklapanje braka 73,6% njih, pokop 83,3%. Da Crkva može primjereno odgovoriti na moralne probleme i potrebe pojedinca, smatra 69,2% ispitanika, na probleme u obitelji njih 68,1%,

na pitanja o smislu života 74,4%, na aktualne socijalne probleme u Hrvatskoj njih 40,1% (Aračić i sur., 2003.).

Prema rezultatima istraživanja "Vjera i moral u Hrvatskoj" iz 1998. godine imamo 94% konfesionalno opredijeljenih, 89,7% katolika, 30,3% njih tjedno odlazi na mise. Na nešto drukčije formuliranoj skali (bez kategorije "ovisi o okolnostima") obrede prijelaza podržava: rađanje djeteta 92,6% ispitanika, vjenčanje 91,6% njih, sprovod 93,9% njih. Religioznim se smatra 75,9% ispitanika, dnevno moli 30,3%, njih 14,4% vjeruje u reinkarnaciju, da Crkva adekvatno odgovara na moralne potrebe i probleme ljudi misli 60,8% ispitanika, na probleme u obiteljskom životu 53,7% njih, na duhovne potrebe ljudi 79,8%, a na socijalne probleme u našoj zemlji 33,2% ispitanika. Povjerenje u Crkvu ima 84,5% ispitanika. Procjena autora tada je bila da će se praktični vjernici stabilizirati na razini od 25%, tradicionalni na razini od 50%, a nominalni na razini od 15% populacije (Črpić, Kušar, 1998.).

Prema istraživanju "Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj", bilo je 96% konfesionalno opredijeljenih, katolika je bilo 89,8%, tjedno je na misu odlazilo 29% građana, a dnevno molilo 35% njih; 82% građana izjavilo je da vjeruje u Boga, njih 40,5% izjasnilo se kao "uvjereni vjernici", a idućih 37,6% kao "religiozni". Registrirana je veća religioznost žena, no i tada je bila naznačena mogućnost smanjenja razlika u religioznosti između muškaraca i žena (Marinović Jerolimov, 2005.).

Četvrto istraživanje, rezultate kojega ovdje želimo naznačiti, jest istraživanje "Church and religion in an enlarged Europe", rezultati za Hrvatsku. Prema tom istraživanju, 93% ispitanika konfesionalno se identificira, katolicima se izjašnjavao 88,1% građana, na misu je tjedno išlo 20,2%, dnevno je molilo 36% građana. Autori zaključuju da su u Hrvatskoj dva procesa: s jedne strane, stabilnost institucionalne religioznosti, a s druge strane kontinuirana prisutnost individualizirane religioznosti (Nikodem, Zrinščak, 2009.).

Iako su u istraživanjima primjenjivani različiti instrumenti, pa je usporedba samo uvjetna, ipak se iz naznačenih rezultata provedenih istraživanja može izvući nekoliko zaključaka:

1. Konfesionalna identifikacija kreće se oko 90% \pm 6% konfesionalno opredijeljenih, odnosno 85% \pm 5% katolika, što se može pripisati varijacijama uzoraka, koji se, s obzirom na veličinu, kreću negdje u tim granicama.
2. Na vjerske obrede tjedno odlazi oko 25% građana, opet s istom varijacijom uzorka.
3. Dnevno moli između 30 i 35%.
4. U Boga vjeruje više od 80% ljudi.
5. Religioznima se smatra između 75-80%.
6. Uočen je pad povjerenja u Crkvu kao instituciju.

ZAKLJUČAK

U ovome radu, koji se temelji na analizi podataka EIV-a 2008. godine, željeli smo prikazati osnovne rezultate istraživanja, ali i odgovoriti na pitanje u kojem se smjeru kreće religioznost u Hrvatskoj. Osim toga, postavili smo određene hipoteze koje smo željeli ispitati u ovome članku.

Što se tiče prvoga pitanja, smatramo da je nemoguće utvrditi ni porast religioznosti ni pad religioznosti. Premda neki indikatori imaju statistički značajnu manju vrijednost u odnosu na 1999. godinu, slika nije jednoznačna jer su ostali indikatori zadržali istu vrijednost ili kod njih razlika nije statistički značajna. Naravno, ne treba zaboraviti mogućnost da je u ovom istraživanju do izražaja došao početak trenda koji će se nastaviti – početak pada ukupne razine religioznosti. Uz rizik da ne navijestimo očit trend, za sada smo skloniji zaključku o dinamičnosti unutar opće stabilizacije religioznosti. Tome pridonose unutarreligijske promjene (rodne i dobne razlike), kao i prethodni komparativni prikaz podataka četiriju istraživanja provedenih od 1997. do 2006. godine. Upravo oni upućuju na oprez prilikom interpretacije razlika u religioznosti 1999. i 2008. Ipak, ima jedan podatak koji će osobito trebati pratiti u budućnosti, a riječ je ne samo o padu povjerenja u Crkvu nego i o naglašenijoj kritičnosti da vjerske zajednice mogu odgovoriti na moralne, obiteljske i socijalne probleme.

U odnosu na postavljene hipoteze situacija je ovakva.

Kao prvo, Hrvatska je i dalje zemlja relativno visoke razine religioznosti, odnosno nižega stupnja sekularizacije. Došlo je do određenih variranja u pogledu konfesionalne identifikacije i crkvenosti, no općenito je i dalje prisutna visoka religioznost uz visoku konfesionalnu identifikaciju.

I druga hipoteza, ona o nekonzistentnosti raznih dimenzija, također je potvrđena. Visoka religioznost u Hrvatskoj i dalje je nekonzistentna, odnosno ona nije jednaka u svim dimenzijama. Ipak, ovdje mogu biti važne dvije napomene. Prvo, neka idealna podudarnost raznih dimenzija religioznosti ne može se nikad ni očekivati, barem ne iz sociološke perspektive. Drugo, podaci pokazuju i jasnije profiliranje populacije na vjerničku i nevjerničku. Vjernici se upravo pokazuju konzistentnijima u raznim dimenzijama religioznosti prema 1999. godini.

Treća hipoteza odnosila se na javnu ulogu Crkve. Ona se može smatrati djelomično potvrđenom. Naime, Crkva i dalje očito daje najširi simboličko-identifikacijski okvir, i s obzirom na proširenost konfesionalne i religijske identifikacije i s obzirom na visoko povjerenje u Crkvu kao instituciju. Ipak, neregioznost nije marginalna društvena orijentacija, a pad povjerenja u Crkvu vrlo je indikativan.

I, konačno, kada je riječ o četvrtoj hipotezi koja je propitivala sociodemografski profil vjernika, valja reći da ta hipoteza nije potvrđena: sociodemografski profil vjernika promijenio se. Značajno se povećao udio mladih u vjerničkoj populaciji i smanjio udio starijih generacija. Smanjio se udio žena, a povećao udio muškaraca. S obzirom na obrazovnu strukturu vjernika, oni s visokim obrazovanjem ostali su relativno stabilni, dok se na mnogim indikatorima smanjio postotak slabije obrazovanih.

U budućim će analizama i istraživanjima ove promjene trebati posebno promatrati. Povećanje udjela mladih u populaciji vjernika već je detektirano, a može se objasniti općim društvenim promjenama i posebno uvođenjem vjeronauka u škole te efektom sustavne religijske edukacije (Zrinščak, 2001.; Marinović Jerolimov, 2002., 2005.). Što je utjecalo na pad religioznosti kod starijih generacija? Na to je pitanje relativno teško jednoznačno odgovoriti bez dodatnih kvalitativnih istraživanja koja bi nam ovo bolje rasvijetlila. Može se pretpostaviti da je kod dijela ove populacije određenu ulogu odigrala socijalna poželjnost religijske identifikacije i pohađanja vjerskih obreda tijekom devedesetih godina, u kojima je konfesionalna identifikacija imala snažnu identitetsku i legitimacijsku ulogu.

Kada je riječ o smanjenju religioznosti kod žena, ona je također već naznačena u prethodnim istraživanjima. Zapravo, u nizu istraživanja razlike između muškaraca i žena ili nije bilo ili su bile sasvim neznatne (Marinović Jerolimov, 1993., 2000., 2002., 2005.). Posebno je zanimljiv nalaz da je potkraj 1980-ih i na početku 1990-ih bila uočena ista pojava: u Zagrebu su se razlike između muškaraca i žena unutar religiozne orijentacije bile smanjile u 1987. i osobito u 1989./1990. godini, dok su istraživanja u Hrvatskoj 1984./1985. i 1989./1990. pokazala da su žene i muškarci bili gotovo izjednačeni u svim kategorijama odnosa prema religiji (Marinović Jerolimov, 1993., 101-103). Iz ovakva komparativnog pogleda proizlazi da su spolne razlike dobivene 1999. godine gotovo iznimka u odnosu na druga komparativna istraživanja u Hrvatskoj te da proširenost religioznosti na određen način smanjuje spolne, dobne, a dijelom i obrazovne razlike u religioznosti koje su uobičajene u sociološkim istraživanjima u europskim zemljama (Davie, 2005., 93).

BILJEŠKE

¹ Prva analiza podataka religioznosti iz EIV-a 1999. predstavljena je u radu Zrinščak, Črpić, Kušar, 2000., no kako je sveobuhvatnija analiza prezentirana u radu Črpić, Zrinščak, 2005., ovdje smo krenuli upravo od tog rada.

² Ovaj se uvid temelji na kritičkom iščitavanju brojnih radova, a osobito zbornika povezanih s održavanjem konferencija organizacije ISORECEA (*International Study of Religion in Eastern and Central Europe Association*), kao što su: Borowik, Tomka, 2001.; Marinović Jerolimov i sur., 2004.; Révay, Tomka, 2006.; Borowik, 2006.a; Révay, Tom-

ka, 2007. Usp. i Borowik, 2006.b, 2007. Za religijske promjene u Hrvatskoj, osobito za analizu povećanja religioznosti, usp. Marinović-Jerolimov, 1993., 1999., 2000., 2001.; Vrcan, 1999.; Črpić, Zrinščak, 2005.

³ Sličan pristup dijeli i O. Müller u također sveobuhvatnoj analizi religioznosti u Srednjoj i Istočnoj Europi (2009.).

⁴ Riječ je o tome da se neka specifična situacija objašnjava iznimkom od generalnog smjera, pa je priča o "exceptional cases" česta u suvremenoj sociologiji religije.

⁵ (1999.: $\chi^2=11,331$; $df=4$; $p<0,05$) (2008.: $\chi^2=13,065$; $df=4$; $p<0,05$)

⁶ (1999.: $\chi^2=45,652$; $df=6$; $p<0,01$) (2008.: $\chi^2=30,233$; $df=6$; $p<0,01$)

⁷ (1999.: $\chi^2=41,087$; $df=3$; $p<0,01$) (2008.: $\chi^2=25,453$; $df=3$; $p<0,01$)

⁸ (1999.: $\chi^2=32,487$; $df=9$; $p<0,01$) (2008.: $\chi^2=43,780$; $df=9$; $p<0,01$)

⁹ (1999.: $\chi^2=11,664$; $df=6$; $p>0,05$) (2008.: $\chi^2=18,163$; $df=6$; $p<0,01$)

¹⁰ (1999.: $M_{muški}=6,88$; $M_{žene}=7,7$; $p<0,01$) (2008.: $M_{muški}=6,75$; $M_{žene}=7,8$; $p<0,01$)

¹¹ (1999.: $\chi^2=19,384$; $df=2$; $p<0,01$) (2008.: $\chi^2=48,648$; $df=2$; $p<0,01$)

¹² (1999.: $\chi^2=15,898$; $df=4$; $p<0,01$) (2008.: $\chi^2=13,951$; $df=4$; $p<0,01$)

¹³ (1999.: $\chi^2=4,327$; $df=6$; $p>0,05$) (2008.: $\chi^2=42,347$; $df=6$; $p<0,01$)

¹⁴ (1999.: $\chi^2=32,002$; $df=3$; $p<0,01$) (2008.: $\chi^2=34,943$; $df=3$; $p<0,01$)

¹⁵ (1999.: $\chi^2=30,933$; $df=9$; $p<0,01$) (2008.: $\chi^2=21,908$; $df=9$; $p<0,01$)

¹⁶ Budući da uspoređujemo rezultate istraživanja iz 1999. godine, odlučili smo se za usporedbu kohorti rođenih u određenom periodu, a ne po dobi.

¹⁷ (1999.: $\chi^2=19,065$; $df=6$; $p<0,01$) (2008.: $\chi^2=25,908$; $df=6$; $p<0,01$)

¹⁸ (1999.: $\chi^2=4,090$; $df=2$; $p>0,05$) (2008.: $\chi^2=12,129$; $df=2$; $p<0,01$)

¹⁹ (1999.: $\chi^2=30,322$; $df=6$; $p<0,01$) (2008.: $\chi^2=61,988$; $df=6$; $p<0,01$)

²⁰ (1999.: $\chi^2=0,876$; $df=2$; $p>0,05$) (2008.: $\chi^2=25,970$; $df=2$; $p<0,01$)

²¹ (1999.: $\chi^2=32,127$; $df=4$; $p<0,01$) (2008.: $\chi^2=13,228$; $df=4$; $p<0,05$)

²² $p>0,05$.

²³ (1999.: $M_{muški}=3,79$; $M_{žene}=4,77$; $p<0,01$), (2008.: $M_{muški}=4,04$; $M_{žene}=5,03$; $p<0,01$)

²⁴ (1999.: $F=5,421$; $M_{osnovna škola}=4,86$; $M_{MKV-VKV}=4,13$; $M_{srednja škola}=4,12$; $M_{fakultet}=3,39$; $p<0,01$), (2008.: $F=5,552$; $M_{osnovna škola}=4,94$; $M_{MKV-VKV}=4,73$; $M_{srednja škola}=3,99$; $M_{fakultet}=4,11$; $p<0,01$)

²⁵ (1999.: $\chi^2=18,245$; $df=3$; $p<0,01$) (2008.: $\chi^2=27,164$; $df=3$; $p<0,01$)

²⁶ (1999.: $\chi^2=33,839$; $df=9$; $p<0,01$) (2008.: $\chi^2=87,128$; $df=9$; $p<0,01$)

²⁷ (1999.: $\chi^2=13,075$; $df=6$; $p<0,05$) (2008.: $\chi^2=38,161$; $df=6$; $p<0,01$)

LITERATURA

Aračić, P., Črpić, G., Nikodem, K. (2003.), *Postkomunistički horizonti. Obrisi sustava vrijednosti i religijskih orijentacija u deset postkomunističkih zemalja*, Đakovo: Teologija u Đakovu.

Arts, W., Gelissen, J., Luijckx, R. (2003.), Shall the twain ever meet? Differences and changes in socio-economic justice norms and beliefs in Eastern and Western Europe at the turn of millennium. U: W. Arts, J. Hagenaars, L. Halman (ur.), *The cultural diversity of European unity*:

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 1-2 (105-106),
STR. 3-27

ČRPIĆ, G., ZRINŠČAK, S.:
DINAMIČNOST...

findings, explanations and reflections from the European values study, Liden, Boston, Brill.

Beckford, J. (2003.), *Social Theory & Religion*, Cambridge: Cambridge University Press.

Borowik, I. (ur.) (2006.a), *Religions, Churches, and Religiosity in Post-Communist Europe*, Krakow: Nomos.

Borowik, I. (2006.b), *Sociology of religion in Central and Eastern Europe after 1989*. U: E. Révay, M. Tomka (ur.), *Eastern European Religion*, Budapest-Piliscsaba.

Borowik, I. (2007.), *The Religious Landscape of Central and Eastern Europe after Communism*. U: J. Beckford, J. Demerath (ur.), *The Sage Handbook of the Sociology of Religion*. Sage.

Borowik I., Tomka, M. (ur.) (2001.), *Religion and Social Change in Post-Communist Europe*, Krakow: Nomos.

Bruce, S. (2002.), *God is Dead. Secularization in the West*, Blackwell Publishing.

Casanova, J. (1994.), *Public religions in the modern world*, Chicago and London: The University of Chicago Press.

Črpić, G., Kušar, S. (1998.), *Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj, Bogoslovska smotra*, 68 (4): 513-563.

Črpić, G., Zrinščak, S. (2005.), *Između identiteta i svakodnevnoga života. Religioznost u hrvatskom društvu iz europske komparativne perspektive*. U: J. Balaban (ur.), *U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.

Davie, G. (2005.), *Religija u suvremenoj Europi. Mutacija sjećanja*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Halman, L., Vloet, A. (1994.), *Measuring and Comparing Values in 16 Countries of the Western World. Documentation of the European Values Study 1981-1990 in Europe and North America*, Tilburg: Tilburg University Research Unit on Workers in Development.

Heelas, P., Woodhead, L. (2005.), *The Spiritual Revolution. Why Religion is Giving way to Spirituality*, Blackwell Publishing.

Hervieu-Léger, D. (2000.), *Religion as a Chain of Memory*, Cambridge: Polity Press.

Hornsby-Smith, P., Whelan, T. C. (1994.), *Religious and Moral Values*. U: T. C. Whelan (ur.), *Values and Social Change in Ireland*, Gill & Macmillan.

Marinović Jerolimov, D. (1993.), *Nereligioznost u Hrvatskoj 1968-1990*. U: Š. Bahtijarević (ur.), *Prilozi izučavanju nereligioznosti i ateizma 2*, Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

Marinović Jerolimov, D. (1999.), *Religijske promjene u Hrvatskoj od 1989. do 1996. godine*. U: I. Grubišić, S. Zrinščak (ur.), *Religija i integracija*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Marinović Jerolimov, D. (2000.), *Religijske promjene u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj: promjene u dimenzijama religijske identifikacije i prakse*, *Sociologija sela*, 38 (147/148) (1/2) supplement: 43-80.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 1-2 (105-106),
STR. 3-27

ČRPIĆ, G., ZRINŠČAK, S.:
DINAMIČNOST...

Marinović Jerolimov, D. (2001.), Religious changes in Croatia: some empirical data from 1972, 1982 and 1999 in Zagreb region. U: I. Borowik, M. Tomka (ur.), *Religion and Social Change in Post-Communist Europe*, Krakow, Nomos.

Marinović Jerolimov, D. (2002.), Religioznost, nereligioznost i neke vrijednosti mladih. U: V. Ilišin, F. Radin (ur.), *Mladi uoči trećeg milenija*, Zagreb, Institut za društvena istraživanja, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Marinović Jerolimov, D. (2005.), Tradicionalna religioznost u Hrvatskoj 2004. Između kolektivnoga i individualnoga, *Sociologija sela*, 43 (168) (2): 303-338.

Marinović Jerolimov, D., Zrinščak, S., Borowik, I. (ur.) (2004.), *Religion and Patterns of Social Transformation*, Zagreb: IDIZ.

Marinović Jerolimov, D., Zrinščak, S. (2006.), Religion Within and Beyond Borders: the Case of Croatia, *Social Compass*, 53 (2): 279-290.

Müller, O. (2009.) Religiosity in Central and Eastern Europe: Results from the PCE 2000 Survey in Comparison. U: G. Pickel, O. Müller (ur.), *Church and Religion in Contemporary Europe. Results from Empirical and Comparative Research*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Nikodem, K. Zrinščak, S. (2009.), *Croatian Religious Story. Coexistence of Firm Institutionalized and Individualized Religiosity*. Research report for the project "Church and Religion in an Enlarged Europe".

Pickel, G. (2009.), Secularization as an European Fate? Results from the Church and Religion in an Enlarged Europe Project 2006. U: G. Pickel, O. Müller (ur.), *Church and Religion in Contemporary Europe. Results from Empirical and Comparative Research*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Révay, E., Tomka, M. (2006.), *Eastern European Religion*, Budapest-Piliscaba.

Révay, E., Tomka, M. (2007.), *Church and Religious Life in Post-Communist Societies*, Budapest-Piliscaba.

Vrcan, S. (1999.), *Vjera u ortlozima tranzicije*, Split: Glas dalmacije, Revija Dalmatinske akcije.

Zrinščak, S., Črpić, G., Kušar, S. (2000.), Vjerovanje i religioznost, *Bogoslovska smotra*, 70 (2): 233-255.

Zrinščak, S. (2001.), Ima neka tajna veza: Religioznost mladih kao indikator društvenih i religijskih promjena, *Društvena istraživanja*, 10 (1-2): 19-40.

Zrinščak, S. (2008.), Što je religija i čemu religija: sociološki pristup, *Bogoslovska smotra*, LXXVIII (1): 25-37.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 1-2 (105-106),
STR. 3-27

ČRPIĆ, G., ZRINŠČAK, S.:
DINAMIČNOST...

Dynamism in Stability: Religiosity in Croatia in 1999 and 2008

Gordan ČRPIĆ
Centre for the Promotion of the Social Teachings of the Church,
the Croatian Bishop's Conference, Zagreb

Siniša ZRINŠČAK
Faculty of Law, Zagreb

This paper is based on the results of the European Values Study carried out in Croatia in 2008 on a sample of 1525 individuals, adults living in Croatia. The study was performed to compare the state of religiosity in Croatia to that of 1999 when the same population was tested with the same questionnaire during the first study. The basic dimension of religiosity was studied. We were interested in whether there have been significant changes in the dynamics of religious life in Croatia, and in which direction these changes might be going. The results obtained indicate that the level of religiosity in Croatia continues to be high and stable, although some significant changes are visible. For individual indicators we note a slight decrease in the level of religiosity, particularly in respect of denominational identification, attending religious services and the public role of the Church where a significant decrease in confidence in the Church was noted, particularly in the ability of the Church to provide an adequate response to moral, spiritual, family and social problems and questions. On the other hand, many indicators remain stable and Croatia continues to be among the most religious countries in Europe. One result of the research of particular importance is insight into the dynamics of changes in the structure of religiosity. An increased share of young people compared to older people was registered among the religious, as well as an increase in the share of men and a decreased share of women.

Keywords: European Values Study, denominational identification, religiosity, belief, alternative beliefs, public role of the Church, Croatia

Stabilität mit Dynamik: Religiosität in Kroatien 1999 und 2008

Gordan ČRPIĆ
Zentrale der Kroatischen Bischofskonferenz zur Förderung der
Soziallehre der Kirche, Zagreb

Siniša ZRINŠČAK
Juristische Fakultät, Zagreb

Die vorliegende Arbeit gründet sich auf den Ergebnissen der Europäischen Wertestudie (European Values Study), die 2008 in Kroatien unter 1525 volljährigen kroatischen Bürgern

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 1-2 (105-106),
STR. 3-27

ČRPIĆ, G., ZRINŠČAK, S.:
DINAMIČNOST...

durchgeführt wurde. Verglichen wurde die Religiosität in Kroatien mit dem Zustand 1999, als unter denselben Umfrageteilnehmern dieselbe Untersuchung das erste Mal durchgeführt wurde. Man untersuchte die grundlegenden Dimensionen von Religiosität und wollte herausfinden, ob es in der Dynamik des religiösen Lebens in Kroatiens zu bedeutenden Veränderungen gekommen ist und in welcher Richtung sich diese bewegen. Die Untersuchungsergebnisse verweisen auf eine weiterhin stark ausgeprägte und stabile Religiosität, wenn sich auch einige bedeutende Veränderungen abzeichnen. Anhand einzelner Indikatoren ist ein leichter Rückgang religiösen Verhaltens zu vermerken, insbesondere mit Blick auf die konfessionelle Identifikation, die Teilnahme an religiösen Riten und die Rolle der Kirche in der Öffentlichkeit, in der ein deutlicher Vertrauensverlust zu vermerken ist – zumal hinsichtlich der Kompetenz der Kirche, bei moralischen, spirituellen, familiären und sozialen Problemen und Fragen angemessene Antworten zu geben. Andere Indikatoren wiederum sind stabil, und im europäischen Kontext gehört Kroatien auch weiterhin zu den Ländern mit ausgeprägter Religiosität. Ein wichtiges Resultat der Untersuchung ist die Einsicht in die Dynamik, mit der Veränderungen in der Struktur des religiösen Lebens einhergehen. In diesem Sinne konnte ein Zuwachs an jungen Menschen sowie ein Rückgang älterer Personen in der Gemeinschaft religiös orientierter Menschen wahrgenommen werden, des Weiteren ein Zuwachs an Männern, während die Zahl religiöser Frauen zurückging.

Schlüsselbegriffe: Europäische Wertestudie, konfessionelle Identifikation, Religiosität, Glaube, alternative Glaubensinhalte, die Rolle der Kirche in der Öffentlichkeit, Kroatien